

TANULMÁNYOK

KINCSES KATALIN MÁRIA

THEATRUM EUROPAEUM: A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC ESEMÉNYEI AZ EURÓPAI KULTURÁLIS SZÍNTÉREN

A megismerés igénye

A Rákóczi-szabadságharc történetének feltárásával több mint három évszázada foglalkoznak historikusok, történészek a XVIII. század első évtizedétől napjainkig. Még le sem zárult a mozgalom, a szabadságharc éveiben már napvilágot láttak az első történeti összefoglalások. Például 1705-ben egy F. S. & C. kezdetűvel jelzett itáliai szerző munkája az előzmények és események 1700–1705 közötti ismertetésével, 1707-ben pedig Párizsban (nevét elhallgatva) Eustache Le Noble báró (1643–1711) francia dramaturg, író, történetíró tollából az első Rákóczi-életrajz.¹ Azóta folyamatos a könyvtermés, a szabadságharc kutatásának, historiográfiájának részletes, elemző és értékelő feldolgozása azonban még várat magára,² és hangsúlyozottan elmondható ez a kezdetekről, a XVIII. századi forrásokról és feldolgozásokról is.

Úgy vélem, sajátos és szerencsés tudománytörténeti és eszmetörténeti jelenség, hogy a szabadságharc historiográfiájának kialakulása egybeesett a tudományos feldolgozás igényének XVIII. századi megszületésével, a történetírás korabeli átalakulásával, melynek egyik legfontosabb vonása, hogy a historikusok a tudományos megismerés alapját a hiteles dokumentumokkal, forrásokkal igazolható információkra helyezték. Az átfogó megismerést Magyarországon már a kezdetekkor rendkívüli sokszínűség jellemezte.³ A Habsburg hatalmi struktúrát szolgáló udvari osztrák történetírás ezzel egyidejűleg koncepciózus történeti műveket alkotott. A Habsburgok érdeke, III. Károly legitimizációs törekvéseinek alapvető célja volt, hogy a Rákóczi-szabadságharcot mihamarabb egy lezárt háborúnak tekintse, a dinasztia ellen támadt rebellióknak minősítve. A kormányzat jogfolytonosságát, a dinasztia

¹ F. S. & C.: L'idea della ribellione di Ungheria sotto Francesco Ragozi, Cominica l'anno 1700. Ismereteti: A Rákóczi-szabadságharc. Szerk. R. Várkonyi Agnes, Kis Domokos Dániel. (Nemzet és emlékezet. Sorozatszerk. Gyurgyák János, Potó János.) Budapest, 2004. (A továbbiakban: A Rákóczi-szabadságharc.) 721. o.; Histoire du Prince Ragotzi ou la guerre des Mécontents sous son commandement. Paris, 1707. (Első kiadás.) Magyarul megjelent: *Eustache Le Noble: Rákóczi fejedelem históriája avagy az elégedetlenek háborúja az ő vezérlete alatt. Köpeczi Béla tanulmányával. Ford. Márki Sándor*, a jegyzeteket (Márki Sándor jegyzeteinek felhasználásával) írta Kovács Ilona. [Budapest, 1976.] Le Noble életrajzi monográfiája: *Philippe Hourcade: Entre Pic et Rétif: Eustache Le Noble, 1643–1711. (Matériel protégé par le droit d'auteur.)* Paris, 1990.

² A legteljesebb értékelő képet a 300. évforduló kapcsán a Nemzet és Emlékezet sorozatban megjelentetett tematikus válogatás adja a szabadságharc forrásairól, irodalmából, vitacikkeiből. Lásd különösen a Befejezetlen történelem. Áttekintés a szabadságharc történetírásáról, 1707–2003 című részt. In: A Rákóczi-szabadságharc, 717. o. skk.

³ A források, dokumentumok olykor több évtizedes programot jelentő összegyűjtése során a legkülönbözőbb elvek érvényesültek és irányzatok rajzolódtak ki a politikai, vallási, tudományfilozófiai indíttatástól függően. Ezek közül most csak kiragadva, vázlatosan utalhatunk például Palma Károly Ferenc (1735–1787) és Pray György (1723–1801) vagy Katona István (1732–1811) tevékenységére s általában a jezsuita történetírói iskolára, melynek a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó legnagyobb vállalkozása, Kolinovics Gábor (1698–1770) monumentális összefoglalása (Commentarium de Rebus Hungaricis...) napjainkig várja, hogy kéziratoss példányai megjelenhessenek kritikai kiadásban vagy fordításban. Az államismeret területéről a szabadságharc vonatkozásában említhetjük Bél Mátyás Notitiájának (Notitia Hungariae Novae historico-geographica. Tom. II–V. Viennae, 1735–1747) vonatkozó, összességében több száz oldalt kitevő fejezeit. Összefoglalóan lásd: *Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Budapest, 1983. 144. o. skk.; A Rákóczi-szabadságharc, 718. o. skk.; *Tóth Gergely: Felekezeti és történelmi emlékezet. A Rákóczi-szabadságharc a 18. századi honi történetírásban. Történelmi Szemle, 52. (2010) 1. sz. 13–36. o.*

érdekeit voltak hivatva szolgálni azok az udvari történetírók, akik közül példaképpen I. Lipót császár életrajzíróját, Gottlieb Eucharius Rincket (1670–1745) emelhetjük ki, aki a szabadságharcot a törvényes király uralma ellen lázadó nemesek mozgalmaként értékelte két-kötetes művében, mely szintén még a szabadságharc lezárulta előtt, 1708-ban jelent meg.⁴

Az alapos megismerés igénye – a részletek feltárásával, forrásokkal történő alátámasztásokkal, a vélemények tolmácsolásával – nemcsak a tudományos kutatást jellemezte. A politikai közélet már a XVII. században kitört az udvarok, a politikai elit keretei közül, utat találva a polgárság és a vidéki nemesség s általában a szélesebb néprétegek felé. Divatos fogalommal kora újkori információs „hírrobbanásnak”, „információs forradalomnak” nevezett folyamatnak lehetünk tanúi, melynek során a politikai irányultság és a politikai propaganda a korábbiakhoz képest széles társadalmi horizontot elérni kívánó célja a korabeli sajtótermékeken, nyomtatványokon, rölapokon, hírleveleken, újságokon keresztül érvényesült elsősorban, illetve ezeken a fórumokon keresztül jutott el az információra mind inkább kíváncsi európai közvéleményhez.

A *Theatrum Europaeum* címmel,⁵ a németországi Majna-Frankfurtban 1633 és 1738 között megjelentetett 21 kötetes gyűjteményegyüttes kiadása egyértelműen ehhez az igényhez kapcsolható. A kiadó nem kevesebbre vállalkozott, minthogy az Európában zajló legfontosabb politikai, diplomáciai és hadi eseményeket bemutassa egy monumentális kiadványba szerkesztve, annak lapjaira vetítve és arra leképezve: metszetekkel gazdagon illusztrálva „Európa színpadán”, a németajkú vagy a német nyelvet értő európai közvélemény számára. Teszi ezt száz év távlatában, az 1618 és 1718 közötti időszakra vonatkozóan, az európai hatalmi struktúrát mintegy évszázadra meghatározó westfáliai békekötéstől nagyjából a következő nagy hatalmi átrendeződés lezárultáig, a spanyol örökösödési háborút követő konszolidációs időszak befejeződéséig.

Tanulmányunk célja a továbbiakban e kiadványra, mint a Rákóczi-szabadságharc lehetséges történeti forrásművére ráirányítani a kutatás figyelmét.

A 'theatrum' fogalmának XVII–XVIII. századi tartalma

A XVI–XVIII. századi Európa történetének, közéletének egyik legelterjedtebb fogalma a 'theatrum': színház, színpad értelmezésben, de elsősorban ennek átvitt értelmében. Megjelenik metaforaként a szépirodalmon és a színházon kívül a művészeti, tudományos életben, a filozófiában, az oktatásban, a politikában, diplomáciában, az udvari etikettben és általában a társadalmi-politikai élet minden területén. E gyűjtőfogalmon belül a legtágabb fogalom, a *theatrum mundi* értelmezése szerint a világ maga is egy színház – földrajzi és átvitt értelemben egyaránt, Európa határain belül és kívül.⁶ A *theatrum meta-*

⁴ Leopolds des Großen, Römischen Käysers, wunderwürdiges Leben und Thaten: aus geheimen Nachrichten eröffnet. Leipzig, 1708. Idézi: A Rákóczi-szabadságharc, 721. o. Lásd: *Kalmár János*: Hatalmi helyzet és uralkodói udvar a 18. század eleji Európában. In: *Európa fejedelmi udvaraiban*. Mányoki Ádám. Egy arcképfestő-pálya szereplői és helyszínei. Szerk. *Buzási Enikő*. Budapest, 2003. 9–27. o.

⁵ *Theatrum Europaeum, oder außführliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten, so sich hin und wieder in der Welt, fürnemblich aber in Europa und Teutschland, sowol im Religion- als Prophan-Wesen, vom Jahr Christi ... biß auff das Jahr ... exclus. ... sich zugetragen mit vieler fürnehmer Herrn und Potentaten Contrafacturen, wie auch berühmter Städten, Vestungen, Pässen, Schlachten und Belägerungen eygentlichen Delineationen und Abrissen gezieret*. Frankfurt am Main, Merian, 1633–1738. (A továbbiakban az idézett kötetek: *Theatrum 1703–1711*.) A kötetek részletes leírását, melyek a Rákóczi-szabadságharcra vonatkoznak, valamint elérhetőségüket lásd a Függelékben.

⁶ A kérdés hatalmas nemzetközi irodalmáról a bécsi Osztrák Nemzeti Könyvtár (Österreichische Nationalbibliothek) gyűjteményeiben az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány (Stiftung Action Österreich–Ungarn) (82öu3 sz. projekt, 2011.) és a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek gyűjteményeiben az OTKA K 46906. sz. pályázatának jóvoltából tájékozódhattam.

fora⁷ kiteljesedése következtében ehhez a gondolati körhöz kapcsolódtak olyan, például a művészet- és természetfilozófia területére elvezető fogalmak, tartalmak, mint a theatrum machinarum, theatrum vitae humanae, theatrum naturalis, theatrum mulierium, theatrum anatomiae stb.⁸ Minden, ami a korabeli emberrel, a korabeli ember körül – annak természetes és maga által létrehozott közegeiben – történik, leképeződik egy elvont, mai szóhasználattal: virtuális térbe.⁹ Azáltal pedig, hogy e közeg történéseiről szóló híradások a különböző információs csatornákon keresztül minden érdeklődő számára elérhetők, ha-

A teljesség igénye nélkül, a theatrum mundi fogalmának legutóbbi irodalmáról lásd: *Christian, Linda G.*: *Theatrum mundi: The History of an Idea*. New York, 1981.; *Bene Sándor*: *Theatrum mundi. Filológiai Közlemény*, 43. (1997) 1–2. sz. 1–19. o.; *González, García – Konersmann, Ralf*: *Theatrum Mundi*. In: *Ritter, Joachim – Gründer, Karlfried* (Hg.): *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, 10. Basel, 1999. 1051–1054. o.; *Van Delft, Louis*: *L'idée de théâtre (XVIe–XVIIIe siècle)*. *Revue d'histoire littéraire de la France*, Paris, 2001. 1349–1365. o.; *Weber, Wolfgang E. J.*: *Wissenswelten – Perspektiven der neuzeitlichen Informationskultur*. Augsburg, 2002.; *Küster, Ulf*: *Theatrum mundi – Die Welt als Bühne*. Ausst.-Kat. Haus der Kunst München, 2003.; *Quecke, Ursula*: *Quod erat demonstrandum*. Schauplätze der Wissenschaft des 16.–18. Jahrhunderts. In: *uo*. 17–21. o.; *Van Delft, Louis*: *Theatrum Mundi. L'Encyclopédisme des Moralistes*. In: *Büttner, Frank – Friedrich, Markus – Zedelmaier, Helmut* (Hg.): *Sammeln, Ordnen, Veranschaulichen. Zur Wissenskompilatorik in der Frühen Neuzeit*. Münster–Hamburg–London, 2003. Különösen: 245–268. o.; *Felje, Robert – Lozar, Angelika*: *Frühneuzeitliche Sammlungspraxis und Literatur*. Berlin, 2006.; *Bosse, Monika*: *Theatrum mundi: Figuren der Barockästhetik in Spanien und Hispano-Amerika: Literatur, Kunst, Bildmedien*. Darmstadt, 2007.; *Schock, Flemming – Bauer, Oswald – Koller, Ariane* (Hg.): *Ordnung und Repräsentation von Wissen. Dimensionen der Theatrum-Metapher in der frühen Neuzeit*. Hannover, 2008. című tanulmánykötet tanulmányai. (A továbbiakban: *Schock et al.* 2008.), különösen: *Gormans, Andreas*: „Das Medium ist die Botschaft”. *Theatra als Bühnen des wissenschaftlichen Selbstverständnisses*. 21–53. o. (Interneten is hozzáférhető: www.metaphorik.de/14/Gormans.pdf; a letöltés időpontja: 2012. január 5.) és *Weber, Christian*: *Theatrum Mundi. Zur Konjunktur der Theatrum-Metapher im 16. und 17. Jahrhundert als Ort der Wissenskompilation und zu ihrer literarischen Umsetzung im 'Großen Welttheater'*. 341–369. o. (Interneten hozzáférhető: <http://www.metaphorik.de/14/Weber.pdf>; a letöltés utolsó időpontja: 2012. szeptember 1.); *Friedrich, Udo*: *Weltmetaphorik und Wissensordnung in der Frühen Neuzeit*. In: *Schierbaum, Martin* (Hg.): *Enzyklopädistik 1550–1650: Typen und Transformationen von Wissensspeichern und Medialisierung des Wissens*. Berlin, 2009. 193–248. o. Lásd a következő jegyzetet is.

⁷ *Pearce, Howard D.*: *A Phenomenological Approach to the Theatrum Mundi Metaphor*. *PMLAPMLA*, 52. (1980) 52–57. o.; *González, García*: *Zwischen Literatur, Philosophie und Soziologie. Die Metapher des 'Theatrum mundi'*. In: *Schildknecht, Christiane – Teichert, Dieter* (Hg.): *Philosophie in Literatur*. Frankfurt am Main, 1995. 87–108. o. Lásd továbbá: *Mattenklott, Gert*: *Metaphern in der Wissenschaftssprache*. In: *Schramm, Helmar* (Hg.): *Bühnen des Wissens. Interferenzen zwischen Wissenschaft und Kunst*. Berlin, 2003. 28–49. o.; *Schock et al.* 2008. kötet tanulmányai, különösen: *Laube, Stefan*: *Verdrängung, Fragmentierung und Verdrängung. Die Theatrum-Metapher in der Wissenstradition des Pietismus*. 55–89. o. (Interneten: <http://www.metaphorik.de/14/Laube.pdf>; a hozzáférés utolsó dátuma: 2012. február 8.)

⁸ A theatrum machinarum fogalmáról lásd: *Keller, Gustav Alexander*: *A Theatre of Machines*. London 1964.; *Ferguson, Eugene S.*: „Theatrum Machinarum”. *A Need and an Opportunity*. *Technology and Culture*, 12. (1971) 64–68. o.; *Mauersberg, Klaus*: *Heinrich Zeisings „Theatrum Machinarum”: Das bekannteste Werk der älteren maschinentechnischen Literatur in Deutschland*. *Wissenschaftliche Zeitschrift der TU Dresden*, 42. (1993) 65–78. o.; *Bacher, Jutta*: *Das Theatrum machinarum. Eine Schaubühne zwischen Nutzen und Vergnügen*. In: *Holländer, Hans* (Hg.): *Erkenntnis – Erfindung – Konstruktion. Studien zur Bildgeschichte von Naturwissenschaft und Technik vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*. Berlin, 2003. 509–518. o.; *Schramm, Helmar – Schwarte, Ludger – Lazardzig, Jan*: *Spuren der Avantgarde: Theatrum machinarum. Frühe Neuzeit und Moderne im Kulturvergleich*. Berlin, 2008. – A theatrum vitae humanae fogalmáról lásd: *Schierbaum, Martin*: *Paratexte und ihre Funktion in der Transformation von Wissensordnungen am Beispiel von Theodor Zwingers Theatrum Vitae Humanae*. In: *Ammon, Frieder von* (Hg.): *Pluralisierung des Paratextes. Theorien, Formen, Funktionen*. München, 2008. 255–282. o. – A theatrum naturalis fogalmáról lásd: *Blair, Ann*: *The Theater of Nature: Bodin and Renaissance Science*. Princeton, 1997.; *Bredenkamp, Horst*: *Leibniz' Theater der Natur und Kunst*. In: *Brünning, Jochen – Weber, Cornelia* (Hg.): *Theater der Natur und Kunst. Wunderkammern des Wissens. Essayband zur Ausstellung im Martin-Gropius-Bau Berlin 2000*. Berlin, 2000. 12–19. o.; *Üö*: *Die Fenster der Monade*. Gottfried Wilhelm Leibniz' Theater der Natur und Kunst. Berlin, 2004. – Theatrum mulierium: *Roßbach, Nikola*: *Gynaecium, sive theatrum mulierum. Modellierung von Weiblichkeit in enzyklopädischen Wissenstheatern*. In: *Schock et al.* 2008. 153–183. o. (Interneten lásd: <http://www.metaphorik.de/14/Rosbach.pdf>; a letöltés utolsó időpontja: 2012. szeptember 6.) – Theatrum anatomiae: *Schwarte, Ludger*: *Anatomische Theater als experimentelle Räume*. In: *Schramm, Helmar – Schwarte, Ludger – Lazardzig, Jan* (Hg.): *Kunstkammer – Laboratorium – Bühne: Schauplätze des Wissens im 17. Jahrhundert*. Berlin–New York, 2003. 75–102. o.

⁹ A gondolat első megfogalmazása tudomásunk szerint: *Harms, Wolfgang*: *Wörter, Sachen und emblematische „res” im „orbis sensualium pictus” des Comenius*. In: *Dietrich Hoffmann* (Hg.): *Gedenkschrift für William Foerste*. Köln–Wien, 1970. 531–552. o.

tárai tetszőlegesen tágíthatók. Ezért a barokk korban a tudományos megismerés egyfelől már enciklopédikus tudást igényel,¹⁰ másfelől viszont popularizálódik.¹¹

A *Theatrum Europaeum* e két, egymással párhuzamosan zajló folyamathoz kapcsolódóan egy XVII–XVIII. századi, immáron széles néprétegekhez szólni kívánó hatalmas, enciklopédikus ismeretanyagot tartalmazó alkotás, a megismerés tárháza, a politikai reprezentáció gazdagon illusztrált kiadványa, a kora újkori megváltozott információszerezés és forrásismeret eredményeképpen létrejött sorozat. Megszületése és műfaja azonban nem előzmények nélküli.¹²

A Theatrum Europaeum kiadása, műfaja, stílusa

A *Theatrum Europaeum* Mattheus Merian (1593–1650) frankfurti rézmetsző, könyvkiadó vállalkozásában született meg.¹³ A négy generáción át folyamatosan kiadott kötetek különböző nyomdáknak, más-más szerzők összeállításában és narratívájaként jelentek

¹⁰ *Eybl, Franz M. – Krummacher, Hans-Henrik – Harms, Wolfgang – Welzig, Werner*: Enzyklopädien der frühen Neuzeit. Beiträge zu ihrer Erforschung. Tübingen, 1995.; *Minges, Klaus*: Das Sammlungswesen der frühen Neuzeit. Kriterien der Ordnung und Spezialisierung. Münster, 1998.; *Meier-Staubach, Christel*: Die Enzyklopädie im Wandel vom Hochmittelalter bis zur frühen Neuzeit. München, 2002.; *West, William N.*: Theatres and Encyclopedias in Early Modern Europe. Cambridge, 2002.; *Friedrich, Markus*: Das Buch als Theater. Überlegungen zu Signifikanz und Dimensionen der Theatrum-Metapher als frühneuzeitlichem Buchtitel. In: *Stammen, Theo – Weber, Wolfgang* (Hg.): Wissenssicherung, Wissensordnung und Wissensverarbeitung. Das europäische Modell der Enzyklopädien. Berlin, 2004. 205–232. o.; *Remmert, Volker R.*: Widmung, Welterklärung und Wissenschaftslegitimierung. Titelbilder und ihre Funktionen in der wissenschaftlichen Revolution. Wiesbaden, 2005.; *Schneider, Ulrich Johannes*: Seine Welt wissen. Enzyklopädien in der Frühen Neuzeit. Darmstadt, 2006.; *Frank, Thomas*: Topik und Tradition: Prozesse der Neuordnung von Wissensüberlieferungen des 13. bis 17. Jahrhunderts. Göttingen, 2007.; *Grunert, Frank – Vollhardt, Friedrich*: Historia literaria: Neuordnungen des Wissens im 17. und 18. Jahrhundert. Berlin, 2007.; A Martin Schierbaum szerkesztette 7. jegyzetben említett, 2009-ben megjelentetett tanulmánykötet tanulmányai közül: *Meier, Christel*: Enzyklopädie und Weltheater. Zur Intertheatralität von Universalwissen und weltpräsentierender Performanz. 3–39. o. és *Berns, Jörg Jochen*: Bildenzyklopädistik 1550–1650. 41–78. o.

¹¹ *Vö.: Kretschmann, Carsten* (Hg.): Wissenspopularisierung: Konzepte der Wissensverbreitung im Wandel. (Wissenskultur und gesellschaftlicher Wandel.) Berlin, 2003. tanulmánykötet tanulmányai. Korszakunkra vonatkozóan lásd a bevezető tanulmányt: *Kretschmann, Carsten*: Einleitung: Wissenpopularisierung – ein altes, neues Forschungsfeld. 9–21. o. és *Tode, Sven*: Vom Sinn und Nutzen der Histoire für das Seelenheil. Theodor Meißners „Vom Heydentum der Danziger“ (1717). 141–156. o., különösen: 143–147. o. (Interneten a teljes kötet elérhető: http://books.google.hu/books?id=VWyBLL8pWiEC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false; a letöltés utolsó időpontja: 2012. szeptember 9.)

¹² Lásd *Friedrich Markus* 2004-ben készült tanulmányát a 11. jegyzetben, valamint *Flemming Schock* tanulmányait: „Von diesen gelehrten und curieusen Männern”. Zur Kommunikation gelehrten Wissens in der ersten populären Zeitschrift Deutschlands. In: *Maurer, Michael – Kratochwil, Stefan* (Hg.): Die Kommunikation in der Frühen Neuzeit. Frankfurt, 2004. 119–135. o.; Zur Kommunikation von Wunderzeichen in der ersten populärwissenschaftlichen Zeitschrift Deutschlands (Relationes Curiosae, 1681–1691). In: Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte, 9. (2007) 23–45. o. és Theater- und Wissenswelten in der Frühen Neuzeit: eine Einführung. In: *Schock et al.* 2008. 9–18. o. (Interneten megtekinthető: <http://www.metaphorik.de/14/Einleitung.pdf>; a letöltés utolsó dátuma: 2012. szeptember 1.)

¹³ A Theatrum Europaeum történetének összefoglalását a továbbiakban az alábbi szakirodalom alapján ismertetjük: *Bingel, Hermann*: Das Theatrum Europaeum. Ein Beitrag zur Publizistik des XVII. und XVIII. Jahrhunderts. München, 1909. Reprint: Wiesbaden, 1969. és legutóbb: Lübeck, 1982.; *Bachmann, Friedrich*: Die alten Städtebilder. Ein Verzeichnis der graphischen Ortsansichten von Schedel bis Merian. Stuttgart, 1965.²; *Schmale, Wolfgang*: Das 17. Jahrhundert und die neuere europäische Geschichte. *Historische Zeitschrift*, 264. (1997) 587–611. o. és ugyanez: Matthäus Merian: Theatrum Europaeum. In: Europabegriffe und Europavorstellungen im 17. Jahrhundert. Web-Projekt, *Wolfgang Schmale* (Dir.). (http://www.univie.ac.at/igl_geschichte/europaquellen/essays/merian_theatrum_europaeum.htm; a letöltés időpontja: 2012. szeptember 9.) (a továbbiakban: *Schmale* é. n., lapszám megjelenése nélkül, ezért jegyzetszámra vagy bekezdésre hivatkozva); *Dethlefs, Gerd*: Schauplatz Europa. Das Theatrum Europaeum des Mattheus Merian als Medium kritischer Öffentlichkeit. In: *Bussmann, Klaus – Werner, Elke Anna* (Hg.): Europa im 17. Jahrhundert. Ein politischer Mythos und seine Bilder. Stuttgart, 2004.; *Wütrich, Lucas Heinrich*: Das druckgraphische Werk von Mattheus Merian d. Ä. I–IV. Bde. Basel–Hamburg, 1966–1996. és *Uő: Mattheus Merian, d. Ä. Eine Biographie*. Hamburg, 2007. (A továbbiakban: *Wütrich* 2007.) – A magyar szakirodalomban: *Kovács Zsolt*: Krónika vagy történetírói mű? A Theatrum Europaeum bemutatása (1633–1738). *Fons*, XV. (2008) 3. sz. 201–231. o. (A továbbiakban: *Kovács*

meg, és illusztrációként összesen 720 rézmetszetet tartalmaztak. Merian – aki a korabeli viszonyokhoz képest is gigantikus munkába fogott¹⁴ – halála után a kiadást fia, az első-sorban a portré- és tájképfestészet műfajában alkotó ifj. Matthaeus Merian (1621–1687) vitte tovább, aki a VI–XII. kötet gondozását végezte el. Az ő halálát követően az unoka, Carl Gustav Merian (1655–1707), a József császártól nemesi rangot kapott berlini porosz titkos kamarai tanácsos irányította a kötetek kiadását, egészen a tizenötödikig.

Az 1703-ról szóló XVI. kötet, melyben a Rákóczi-szabadságharcról először kapunk híradást, 1717-ben jelent meg immáron Carl Gustav Merian örökösének kiadásában. Ezt, ahogyan a további köteteket is, egészen a tizenkilencedikig egy Anton Heinscheidt (†1744) nevű, szintén frankfurti nyomdász 1704–1744 között működtetett műhelyében nyomtatták.¹⁵ Az örökösök szerzőnek Daniel Schneider (1667–1748) breslauer születésű, jogi doktorátussal is rendelkező solms-laubachi udvari, majd drezdai prédikátort kérték föl, aki a *Theatrumon* kívül többek között egy másik nagyszabású gyűjteményes kötet, illetve lexikon, a szintén frankfurti kiadású *Allgemeines Biblisches Lexicon* szerzője is volt egyben.¹⁶ Schneider neve nem szerepel a kötetek címléírásaiban, állítólag a Merian-örökösök nem engedték, hogy nevét feltüntesse.¹⁷

Ha a *Theatrum Europaeum* műfaját (ami nem egyértelmű) szeretnénk meghatározni, egyfelől maradnunk kell kiadásának történeténél, másfelől mindez a benne közölt információk alapján lehetséges, ám legfőképp forrásainak feltárása, a forrástípusok meghatározása, illetve a források műfajának megállapítása után.

A műfaji meghatározás Hermann Bingel számára, aki 1909-ben mutatta be tüzetesen először a *Theatrum* keletkezésének körülményeit és történetét, egyértelmű volt: publicisztikai munkának tartotta.¹⁸ Disszertációjának nyomán a német nyelvű történetírás mintegy évszázada felfedezte a művet mint periodikát és forrásművet.

A köteteket az utóbbi időben idehaza tüzetesen kutató Kovács Zsolt szerint a *Theatrum Europaeum* nyomtatványok, sajtótermékek szerkesztett gyűjteménye, amely Európa történelmének főbb eseményeit mutatja be. Egy olyan sajtóorgánium, amely a periodika műfajába sorolható, mert a benne tárgyalt események és a kiadás között több év is, akár

2008.); *G. Etényi Nóra*: A kompetens szemlélő a kora újkori közéleti diskurzusokban. *Korunk*, 3. folyam, 20. (2009. március.) 3. sz. (Lapszám nélkül, a tanulmány interneten hozzáférhető példányát használtam: <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00147/index4ffb.html>; a hozzáférés utolsó időpontja: 2012. augusztus 21.) (A továbbiakban: *G. Etényi* 2009.); *Kovács Zsolt*: XIV. Lajos és Mária Terézia ünnepélyes párizsi bevonulása (1660) a Bureau de la Ville iratanyaga és a *Theatrum Europaeum* alapján. *Aetas*, 26. (2011) 2. sz. 53–84. o. (A továbbiakban: *Kovács* 2011.)

¹⁴ *Schmale* é. n., a 2., 4. jegyzetbe tartozó bekezdések.

¹⁵ Névváltozatai: Hainscheid, Anton; Haynshayt, Anton; Heinscheidius, Antonius; Heinscheid, Anton; Heynshayt, Anton. Működése során becsülésem szerint mintegy kétszázötven–háromszáz kötetet adott ki, elsősorban történeti, orvosi, természettudományos műveket, s nem egy helybéli, folyamatosan megjelenő német nyelvű újságot. – Ő volt a megalapítója 1722-ben az első német nyelvű „értelmiségi” folyóiratnak, egyben hirdetés lapnak, a hetente megjelenő *Wochentlichen Franckfurter Frag- und Anzeigungs-Nachrichten*nek. Lásd: *Blome, Astrid*: Zeitung, Zeitschrift, Intelligenzblatt und Kalender. *Beiträge historischen Presseforschung*. Springer, *VS-journals*, 46. (2001. december) 4. sz. 480–481. o.

¹⁶ *Allgemeines Biblisches Lexicon*, in welchem nebst denen Namen, das wesen derer Sachen, das ist, so weit davon in Heiliger Schrift Erwähnung geschiehet, die Titul und orden der Engel, das Leben, die Thaten... der Patriarchen, Richter, Könige... alles mit Bemerkung eigentlicher Zeit... in alphabetischer Ordnung aus denen berühmtesten scribenten unserer und alter Zeiten und aus ihren in mancherley Sprachen gefertigten Büchern beschreiben... Mit einer Vorrede *Io. Georgii Pritii*... zusammen getragen und ausgefertiget von *Daniel Schneider*. Frankfurt am Mayn, (in Verlag der Knochischen Buchhandlung. Gedruckt bey Christian Friderich Waldow), 1728–1731.

¹⁷ *Wütrich* 2007. 332. o.

¹⁸ Bingel disszertációjának kiadásairól lásd a 14. jegyzetet. A *Theatrum* ennek nyomán forrásként való használatához először lásd: *Clark, Hazel Katherine*: Merian's „Theatrum Europaeum” as a source for Schiller's „Thirty years war” to the year 1629. Berkeley, 1912. – A hazai történetírásban lásd: *Bene Sándor*: *Theatrum politicum*. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban. (Csokonai Könyvtár. Bibliotheca Studiorum Litterarium. Szerk. *Bitskey István*. 19.) Debrecen, 1999.; *G. Etényi* 2009. és a 13. jegyzet irodalmát.

10–15 is eltelt olykor, ezzel együtt pedig történeti eseményeket (ritkán) elemzéssel vagy elemzés nélkül ismertető történeti mű. Egyfajta politikai lexikon, „amely segítséget nyújtott az akkori olvasóknak, hogy kiismerjék magukat koruk útvesztőiben”. Felteszi a kérdést: vajon a *Theatrum* krónikának vagy történeti műnek tekinthető-e?¹⁹ G. Etényi Nóra egy sajátos almanachnak tartja, vagyis válogatott szerzők művei gyűjteményének, melyben 1618-tól 1718-ig a szerzők hónapról hónapra mutatták be, hogy mi minden történt az európai uralkodói udvarokban, a hadszíntereken, a diplomáciában, az ünnepnapokon és a hétköznapiakon, s hogy például milyen rendkívüli természeti események, olykor katasztrófák érték az európai kontinensen élőket. Általában 4–5 év eseményeit rögzítő, metszetekkel bőven ellátott terjedelmes kiadványnak nevezi, amely véleménye szerint a nyomtatott újságok, hetilapok híreire épített, s minden valószínűséggel igen hasznos kézikönyv lehetett például a különböző hatalmi központok döntéshozói számára. Az almanach mai jelentése adattár, gyűjteményes mű, évkönyv. Ugyanakkor a *Theatrum*ot a korabeli Zeitungok „családjába” sorolja, amelyek a kontinens országainak – tegyük hozzá elsősorban annak nyugati felén – jelentős aktuális eseményeit összegezték rövid, tömör, lényeglátó hetilapokban és hírlevelekben.²⁰ – Akkor tehát mi is a *Theatrum Europaeum* műfaja? Almanach? Zeitung? Periodika? Történeti mű? Krónika? Politikai lexikon? Kézikönyv?

A műfaji meghatározásnál véleményem szerint fogódzót nyújt a szerzői szándék: a korabeli Európa minden fontos eseményének rögzítése,²¹ közreadása az iskolázott, képzett, művelt olvasóközönségnek és a közembernek egyaránt.²² Közvetlen műfaji előzménye pedig egy történeti krónika volt, melynek folytatásaként is értelmezhető a *Theatrum*.²³ Wolfgang Schmale 1997-es, a *Historische Zeitschrift*ben megjelent tanulmányában kimutatta a hasonlóságot és párhuzamosságot a Merian által előzőleg, illetve előzményként kiadott Johann Philipp Abelinus (†1634) féle *Világkrónika* (azonos elnevezéssel is jelent meg!)²⁴ és a *Theatrum Europaeum* között, tartalmi, formai és szerkezeti szempontból egyaránt.²⁵ Mindkét mű szisztematikusan, kronologikusan haladva az európai országok, uralkodói udvarok történetét, politikai, diplomáciai történéseit, katonai, háborús eseményeit írja le.²⁶ Az, hogy ezt a *Theatrum Europaeum* milyen források alapján teszi meg, már más kérdés, mert mint a továbbiakban látni fogjuk, nem kizárólag a Zeitungokra, nyomtatott hírlevelekre, hetilapokra és más sajtóorgánumokra épített. A forrásbázis rendkívül gazdag és nagyon sokféle műfajt foglal magában. A jogosan említett, fontos Zeitungokon, hírleveleken, röplapokon, hetilapok részletein, pl. a *Wien(n)erisches Diarium* vonatkozó passzusain kívül találunk többek között bírósági ítéletet, követi utasítást, diplomáciai levelezést, uralkodói amnesztiarendeletet, uralkodói felhívásokat, körleveleket, kiáltványokat, katonai parancsokat, hadijelentést, hadinaplót, fegyverszüneti megállapodást, békeokmányt, kapitulációs egyezményt.

Mindezek alapján a *Theatrum Europaeum* műfajilag nem sorolható a periodikák közé annak ellenére, hogy forrásbázisának egy része periodika. Tény, hogy a felhasznált források túlnyomó része nyomtatásban megjelent, így a korabeli közvélemény és természetesen a *Theatrum* aktuális kötetének szerzője számára hozzáférhető volt. Vagyis úgy vélem,

¹⁹ Kovács 2008. 201. o.; Kovács 2011. 53. o.

²⁰ G. Etényi 2009. lapszám nélkül, bevezető rész.

²¹ Lásd: uo.

²² „...es von Gelehrten Leuten als dem gemeinen Mann” gleich gern gelesen werde.” Schmale é. n., a 6. jegyzetű tartozó bekezdésben.

²³ Bingel 1969. 11. o., idézi: Kovács 2008. 203. o.; Schmale é. n., a 3. jegyzetű tartozó szövegrészben.

²⁴ Abelin(us), Johann Philipp: *Theatrum Europaeum, oder Außförlliche und Warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten. I–II. k. Frankfurt am Main, 1635.*

²⁵ Schmale é. n., a 10–11. jegyzetű tartozó bekezdésben.

²⁶ Schmale é. n., a tanulmány utolsó előtti bekezdése.

mindenképpen egy tudatosan és aprólékosan szerkesztett, bevezető és átvezető részekkel ellátott forrásszemelvény-együttesről van szó, amely egy speciális történeti műfajt, a krónika műfaját foglalja magában. Bizonyos vonatkozásban azon túl is mutat, hiszen a krónikában az eseményeket időrendi sorrendben, évről évre haladva, de sokszor rendszerezés, magyarázat, összefoglalás, értékelés nélkül adták közre, míg a *Theatrum*, ha nem is ad értékelést sok esetben, de a benne tárgyalt információk rendszerezettek, a kötetek szigorúan szerkesztettek, struktúrájukat tekintve tagoltak, logikusan felépítettek, áttekinthetők.

Felhasznált forrásait tekintve a *Theatrum* tehát sokrétű munka. Ennek következtében stílusa is sokszínű és rendkívül eredeti. Gyakorlatilag a kifogástalan, emelkedett stílust képviselő, hivatalos uralkodói pátensektől vagy levelektől a ponyvairódalom vagy a kalendáriumok pongyola megfogalmazásáig minden előfordul: túlzás nélkül mondható, hogy olyan, mintha napjainkban például egy törvénytarat vagy egy katonai szaklap elemzését egy szabadidős magazin vagy egy pletykalap „kis színes” híreivel kevernénk.

Krónika a Rákóczi-szabadságharcról

A *Theatrum Europaeum*ban a Rákóczi-szabadságharcról szóló részek évről évre haladva a *Kayserliche Hof- und Erblands-Geschichte* (A császári udvar és az örökös tartományok története) címet viselő fejezetekben található. Az 1703 és 1711 közötti időszakban e fejezetek jelentős hányadát teszik ki, nem egyszer a Habsburg birodalomra vonatkozó teljes részek mintegy harmadát – különösen az 1704–1706 években, amikor a spanyol örökösödési háború hadszínterein zajló események mellett, illetve azokkal párhuzamosan a magyarországi történések állnak a középpontban. (Kivétel ez alól az 1706-os év, amikor az *Engell- Schott- und Irländische Geschichte* (Angliai, skóciai és írországi események) című fejezetben közli Anna angol királynő II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek szóló, 1706. július 22-én kelt levelét.²⁷) Mindez még hangsúlyosabbá válik, ha figyelembe vesszük, hogy a *Theatrum* az európai országok közül a legnagyobb terjedelemben és az első helyen mindig a bécsi udvar életével, politikájával és a Habsburgok örökös tartományaiban történt diplomáciai, politikai és hadi eseményekkel foglalkozik.

Ez tükröződik a *Theatrum Europaeum* politikai irányultságán is. A Habsburg politika szemszögéből láttatja és értékeli a birodalomban történeteket és a birodalmon kívüli eseményeket, ami számtalan helyen, a narratívában érhető tetten. Gyakran beszél a hadieseményeket kommentálva például a „mieink” győzelméről, tetteiről. A Rákóczi-szabadságharcot tekintve a legárulkodóbb a szabadságharc eseményeinek első ismertetése az 1703. évnél. A szabadságharcot mindjárt az események leírásának kezdetén rebellióknak minősíti, résztvevőit pedig elégedetlenkedőknek (*Malcontenten*) titulálja, átvéve a bevett, császári propaganda következtében elterjedt minősítést, fogalomhasználatot. Máshol rebellesekről, azaz uralkodójuk ellen, azzal szemben elégedetlenkedő, fellázadt alattvalókról beszél, s mindvégig következetesen tartja is magát ehhez a fogalomhasználathoz és szemlélethez.²⁸

A Rákóczi-szabadságharcról szóló részek 1717 és 1723 között jelentek meg, vagyis az eseményeket a kötetek szerzője, Daniel Schneider több mint évtizednyi távlatból szemlélhette, de a mozgalom lezárulta után is mintegy fél évtized elteltével. Ez lehetőséget teremtett számára a forrásművek szisztematikus összegyűjtésére, értékelésükre a

²⁷ *Theatrum* 1706. 203. o. – Stuart Anna (1665–1714) 1702-től Anglia, Skócia (1707-től együttesen Nagy-Britannia) és Írország királynője.

²⁸ *A magyar felkelés kezdete* című részben: „Mivel már a császári udvarnak sok gondot okozó rebellesek ügyeihez értünk, most egészében bemutatjuk, mi minden történt még ebben az évben. [...] Az elégedetlenkedők, ahogyan később nevezték őket...” *Theatrum* 1703. 165. o.

befejezettség, lezárultság szemszögéből, s egyfajta letisztult látásmód kialakítására az eseményeket illetően. Szemlélete a Habsburg politika konszolidációs időszakának látásmódját tükrözi.

A kötetekben összességében mintegy 80 oldalnyi szöveg szól a szabadságharcról. Viszonylag részletes kép bontakozik ki a magyarországi politikai, katonai és diplomáciai eseményekről, nemcsak az 1703 és 1711 közötti évekből, hanem előzményként 1701-től, Rákóczi letartóztatásától és elítélésétől kezdődően. Ha a *Theatrum* összességét tekintjük, megállapítható, hogy a szabadságharc az a Magyarország történetéhez kapcsolódó eseménysor, amelyik a krónika hasábjain, annak mintegy évszázadot átfogó históriájában a legnagyobb terjedelemben, a legrészletesebben, leghangsúlyosabban szerepel.

Mint említettem, a szabadságharcról szóló részek évről évre haladva ugyanazon fejezetben következnek. Az egyes eseményekre az új részeknél mindig visszautal a szerző, összekötő narratívát iktatva be, hogy az olvasó a fonalat felvehesse. Ezáltal a magyarországi szabadságharc történései a köteteken belül ugyan különböző helyeken találhatók, ám az olvasó számára mégis egy összefüggő eseménysor krónikája bontakozik ki.

Természetesen rengeteg olyan politikai, katonai, diplomáciai eseménye volt a szabadságharcnak, melyről forrásunk nem tudósít, s melynek napjainkig kiterjedt, könyvtárnyi forrásközlése, feldolgozása és szakirodalma van. Azoknak az eseményeknek a leírása és értékelése is, melyekről a *Theatrum* tudósít, kitenne egy terjedelmes monográfiát. Jelen tanulmány célja ehelyett a továbbiakban a kiadvány forrásműveinek, forrástípusainak meghatározása, számba vétele. Talán ezen keresztül is kapunk egy keresztmetszetet a legfontosabb kérdéseket, eseményeket illetően, melyekre a *Theatrum* kitér. A benne foglalt ismeretek pedig arról győznek meg bennünket, hogy a szabadságharc történéseit taglaló kötetek megjelenésekor, 1717 és 1723 között a korabeli érdeklődő, ha nem is elfogulatlan, de az adott kor szintjén egy tagolt és árnyalt, sok tekintetben rendkívül részletes képet kaphatott a XVIII. századi magyarországi eseményekről, azaz Európa más államai mellett a királyi Magyarország és Erdély XVIII. század eleji történetéről is.

A *Theatrum Europaeum* mint a szabadságharc históriájára vonatkozó forrás az osztrák történetírásban már az 1870-es évek végétől használatos. Elsősorban a spanyol örökösödési háború hadtörténetét, közelebbről a Savoyai Jenő (1663–1736) vezette hadmozdulatokat pozitívista módon összefoglaló sokkötetes *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen* című monográfiában,²⁹ melyet a korszak nagy osztrák hadtörténész gárdája alkotott meg a bécsi Hadilevéltár (Kriegsarchiv) forrásbázisára alapozva, s amely a kutatás napjainkig nélkülözhetetlen forrásműve.

Hazai történetírásunkban a *Theatrumot* Rákóczi mozgalmára vonatkozóan mindmáig a legtöbbet Markó Árpád (1885–1966), a két világháború és a második világháborút követő időszak legkitűnőbb és egyik legnagyobb hatású hadtörténésze idézte és használta, nem egyszer máig ható érvénnyel. Például az 1704-es szomolányi győzelem, a koroncói csata vagy az 1708. évi trencsényi csata történetének rekonstruálásakor.³⁰ Tette ezt Markó Árpád annak ellenére, hogy a *Theatrum Europaeum* közlései egyértelműen a császári politika szemszögéből látatják az eseményeket. Kivételesen szigorú forráskritikát, ideológiai és történetírói iskoláktól független látásmódot követelt tőle mindez, elfogultságtól,

²⁹ *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*. Hg. von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archives. I. Serie, V–XI. Bd. és II. Serie, I–III., VI. Bd. Wien, 1878–1887. (A továbbiakban: *Feldzug 1703–1711.*)

³⁰ Lásd: *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok. S. a. r.: *Mészáros Kálmán*. Budapest, 2003. (A továbbiakban: *Markó 2003.*) 37–62., 69–93., 162–256. o.

egyoldalú ítélettől mentes történet szemléletet, ami napjainkig tanulságként és példaként szolgál a Rákóczi-szabadságharcot kutató történészek számára.³¹

A műben a szabadságharcról szóló politikai, diplomáciai és hadi események terjedelmét tekintve, az arányok a hadi események felé térnek el. A legerjedelmesebb részek a katonai és hadieseményeket nagy részletességgel bemutató bekezdések, a hadjáratok, hadműveletek, ostromok leírásai. Ezt követik a diplomácia fontos dokumentumait közlő részek, s az utolsó helyre szorulnak terjedelmüket tekintve – bár ezek is hosszúak – a politikai élet eseményei. Mindez a kiadvány krónika jellegéből fakad. Míg a korabeli periodikák, hírlevelek, Zeitungok, rölapok híreinek homlokterében a politikai élet napi izgalmi, aktualitásai, az udvari élet színes eseményei és a rendkívüli érdekességek álltak, a *Theatrum* szisztematikusan végigvezeti és rendkívüli alaposággal avatja be olvasóit a hadszíntereken zajló eseményekbe, például az uralkodó és a magyar rendek között zajló béketárgyalásokba, diplomáciai levélváltásokba. Ugyanakkor arányaiban kevés a – közvéleményt elsősorban foglalkoztató – érdekességekről szóló rész. Az utóbbihoz sorolandó, leglátványosabb epizód talán az, amelyik elmeséli Károlyi Sándor (1657–1724) tábornagy és csapatainak 1704. júniusi Bécs alatti portyázásait, s a portyák alkalmával a császári vadász- vagy állatkert feldúlását, amit a *Theatrum* a *Wienerisches Diarium* alapján közöl.³²

Források a Rákóczi-szabadságharcról

Bár a *Theatrum Europaeum* elbeszélés módja a narrációs részeknél a korabeli sajtóban olvasható megfogalmazásokkal nagy hasonlóságot mutat, ám ezek a narrációs részek évenként csak párszor, többnyire kétszer–háromszor fordulnak elő.³³ Forrásainak túlnyomó része véleményem szerint mégsem a korabeli periodikák közül kerül ki, ahogyan például a *Wien(n)erisches Diarium*ot is a Rákóczi-szabadságharcról 1703–1711 között összesen három ízben idézi. 1704-ből az említett vadasparki tragédia leírásakor, kétszer 1710-ben: a romhányi csata veszteségeinek, valamint Siegbert Heister (1646–1718) császári tábornagy érsekújvári támadásának körülményeit taglalva.³⁴ Más, közelebből meghatározhatatlan periodikát: Zeitungot, hírlevelet, rölapot – a stílus alapján – bizonyíthatóan például 1703-ból a dolhai összecsapást illetően, Károlyi Sándor átállításáról, 1704-ből pedig a nagyszombati csata leírásánál közöl.³⁵ A kutatás további feladata lehet elhatárolni a stílus és a tartalom alapján a krónika periodikák alapján megírt részeit. Tanulmányunk következő részében a gazdag forrásbázisból emelünk ki néhányat.

³¹ A Rákóczi-szabadságharc történetének az 1711. utáni új magyarországi berendezkedés a Habsburg–magyar viszony nemzetközi összefüggésrendszerében történő feltárásáról, a nemzeti függetlenségi törekvések szemszögéből végzett alap kutatásokról és azok kritikájáról lásd: *Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században.* (Historia Könyvtár. Monográfiák 27. Szerk. *Glatz Ferenc.*) Budapest, 2010. 16–31. o., különösen: 17., 19., 21–22. o.

³² *Theatrum* 1704. 64. o. Forrása a *Wienerisches Diarium* 89. száma (1704. június 7–11.): az ott leírtakat szó szerint idézi. Az Országos Széchényi Könyvtár által közzétett internetes példányt használtam: http://epa.oszk.hu/02000/02069/00089/pdf/H_2639_num_0089.pdf (A letöltés időpontja: 2012. április 24.)

³³ Például 1705-ben a magyarországi események tárgyalását a következő narráció vezeti be: „Hadd mutassuk be most sorról-sorra a szomorú magyar eseményeket, és azután még alaposabban elmagyarázzuk őket.” (WIr wollen hier für allen Dingen die betrübt-fortgehende Ungarische Händel in einer Reihe vorstellen, damit hernachmals das andre desto besser beybracht werden könne.) *Theatrum* 1705. 50. o.

³⁴ Lásd a 23 jegyzetet; *Theatrum*, 1710. 65–66. o.: *Wienerisches Diarium*, 1710. február 8., 681. sz. alapján (az Osztrák Nemzeti Könyvtár internetes példánya: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrz&datum=17100208&seite=1&zoom=33>, a letöltés dátuma: 2012. július 12.) és *Theatrum* 1710. 67. o.: *Wienerisches Diarium*, 1710. szeptember 3., 740. sz. alapján (ugyanott, <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrz&datum=17100903&seite=1&zoom=40>, a letöltés ideje: 2012. július 12.)

³⁵ *Theatrum* 1703. 166–167. o. és *Theatrum* 1704. 69. o.

A hadiesemények forrásait illetően első helyen a hadi jelentések, hadinaplók, hadműveleti leírások, beszámolók és ostromnaplók állnak. A sort Leopold Schliknek (1663–1723), a magyarországi császári csapatok főparancsnokának 1703. évi hadi jelentése nyitja az októberi hadműveletekről, valamint egy ostromnapló Léva ostromáról, majd ugyanebből az évből Savoyai Jenő december 4. előtt keletkezett jelentését említhetjük.³⁶ 1704-ben a koroncói csata leírásánál valószínűleg Heister hadműveleti naplója vagy hadijelentése volt a forrás, a Morva menti hadműveleteknél pedig Dillherr von Thumenberg báró, császári ezredes naplója.³⁷ 1705-ből az augusztusi felvidéki hadjáratról véleményem szerint Ludwig Herbeville (1639–1709) császári lovassági tábornok, 1705-ben a magyarországi hadsereg főparancsnokának hadműveleti naplóját idézi forrásunk, a zsbói csatáról szóló leírásnál pedig Schlik naplóját.³⁸ A császári csapatok 1707. év eleji viszonagságairól Jean Louis Rabutin de Bussy (1642–1717) császári főparancsnok jelentései szólnak, az 1708. évi tavaszi felvidéki eseményekről talán ismét Heister hadijelentései – ahogyan az őszi felvidéki eseményekről is.³⁹ A leghosszabban idézett jelentést Heisteré, amit a császárnak tett 1710 szeptemberétől: szó szerint, pontról pontra oldalakon át idézi a *Theatrum* ezt a jelentést Érsekújvár ostromáról.⁴⁰ Szintén 1710-ből valók a nyári erdélyi hadműveletekről szóló leírások, feltehetőleg Stephan Steinville (†1720) erdélyi főhadparancsnok jelentései alapján.⁴¹ A császáriak egy-egy győztes csata, hadjárat után győzelmi híradásként nyomtatásban is megjelentetett kiáltvánnyal tudatták főlényüket: közülük a trencsényi csatavesztést hírül adó⁴² emelném ki.

A hadi eseményekről szóló források közé tartoznak a nyílt parancsok, melyek közül szó szerint a *Theatrum* egyet idéz, 1704-ből a gajari pátenst.⁴³ E körben a kapitulációs feltételekről és kapitulációs egyezményekről is kell szólnunk. Az egyik legizgalmasabb az 1710. szeptember 23-án, Érsekújvárott kelt határozat, ami egy válasz a kuruc legénység császáriakhoz eljuttatott kapitulációs alkupontjaira. Tudomásom szerint nyomtatott formája nem volt, s az eredeti forrás ma a Kriegersarchiv gyűjteményében található.⁴⁴ Az Eger 1710. évi kapitulációjáról szóló, november 30-án kelt dokumentációt egészében közli a

³⁶ *Theatrum* 1703. 168–169. o.

³⁷ *Theatrum* 1704. 68. o.

³⁸ *Theatrum* 1705. 56–57. o. A vöröskői csata részletes leírása: Feldzug 1705. 438–441. o.

³⁹ *Theatrum* 1707. 69. o.; *Theatrum* 1708. 43. o.

⁴⁰ *Theatrum* 1710. 68. o. skk. – A hadijelentések lelőhelye: Österreichisches Staatsarchiv, Kriegersarchiv, Wien (A továbbiakban: ÖStA KA), Ungarn. Rote Nr. 8. Fasc. IX. (Ezekből idéz: Feldzug 1710. 522. o. is.)

⁴¹ *Theatrum* 1710. 78–78. o. (Steinville téli hadjáratának a *Theatrum*-ban leírt eseményeit az erdélyi császári hadak főparancsnokának a Hofkriegsrath-hoz írt jelentései, illetve onnan a számára kiadott utasítások pontról pontra megerősítik, több helyen a megfogalmazás szó szerint ugyanaz, mint a *Theatrum*-ban. A források lelőhelye: ÖStA KA 1710. Fasc. X–XII. (Ezekből idéz: Feldzug 1710. 547–549. o. is.)

⁴² *Theatrum* 1708. 45. o. A kiáltvány, ami feltehetőleg nyomtatásban jelent meg közvetlenül a csatát követően, a trencsényi csatáról szóló híradást és annak július 26–30. közti előzményeit közli. Valószínűleg ezzel a nyomtatvánnyal párhuzamosan, nagyjából egyidejűleg jelent meg a *Mercurius Veridicus* tudósítása a csatáról, amely az itt leírtakat részben kiegészíti, részben megerősíti. Vö.: [IV] Magyarországi Igazmondó *Mercurius* az 1708. évben. [Érsek]Újvárbán, [1708.] augusztus 6-án. In: *Mercurius Veridicus 1705–1710. Az első hazai hírlap hasonmás kiadása Kenéz Győző fordításával. Benda Kálmán bevezetőjével.* [Budapest,] 1979. 105–107. o. (A trencsényi csata előzményeiről, jelentőségéről lásd: *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Agnes: II. Rákóczi Ferenc.* Budapest, 2004.³ (A továbbiakban: *Köpeczi – R. Várkonyi* 2004.) 409–416. o. A csata történetének összefoglalása: *Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc a hadvezér.* Budapest, 1934. 320–351. o.; *Markó* 2003. 162–256. o.)

⁴³ *Theatrum* 1704. 69. o. – A pátenst kiadásairól, köztük a *Theatrum* szövegéről lásd: Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferenchez. Sasincz, 1704. december 3. In: Székési Gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. Közli *Thaly Kálmán.* Első kötet. (1704–1705.) Budapest, 1875. (Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Első osztály: had- és belügy. Szerk. *Thaly Kálmán.* IV.) 193–194. o., valamint a levélhez fűzött jegyzetet: 194–195. o.

⁴⁴ *Theatrum* 1710. 69–70. o. Eredeti lelőhelye: ÖStA KA Alte Feldakten (a továbbiakban: AFA) 27. Sept. 1710. (291. doboz. Rote Nr. 9. Fasc. 15c. fol. 238.). Érsekújvár augusztusi kapitulációs tárgyalásainak forrásai: Uo. (291. doboz. Rote Nr. 8 ad 1710 Sept.) 20. Aug. 1710, 21. Aug. 1710, 23. Aug. 1710.

Theatrum.⁴⁵ Végül a sarkadi kapitulációs egyezményt említjük. A sarkadi vár feladásának körülményeiről a *Theatrum* ez idáig tudomásunk szerint az egyetlen forrásmű. Az idézett dokumentum az 1711. január 10–11-iki tárgyalások folyamatát és eredményét rögzíti.⁴⁶

A korabeli diplomácia szerteágazó tevékenységének elsődleges forrásai a *Theatrum Europaeum*ban a diplomáciai levelek, levélváltások, melyek között első helyen az európai uralkodók közötti levelezést említeném. Anna királynő 1706. évi levelét már idéztük fentebb. A kronológiát tekintve, a sort Rákóczi és a francia király, XIV. Lajos (1638–1715) levélváltása, valamint ehhez kapcsolódóan a francia követ, Barbezieux és Rákóczi levelei nyitják, még a szabadságharc előzményeként, 1700–1701-ből.⁴⁷ 1704-ből Széchényi Pál (1645–1710) kalocsai érsek (1696-tól) és a császár levélváltását olvashatja eredetiben a *Theatrum* közönsége, 1705-ből Esterházy Antalnak (1676–1722) a morva kormányzóhoz intézett levelét, majd Rákóczi fejedelem I. Szaniszló (Stanisław Leszczyński, 1677–1766) lengyel királynak szóló levelét idézi.⁴⁸ Rákóczi 1707. június második felében írt, holland rendeknek szóló levelének ismereteim szerint a *Theatrum* az egyetlen forrása. Az eredeti levél feltáratlan, eddig csak a Bécsi udvarba delegált angol diplomata, Georges Stepney (†1708) 1706. július 24-iki keltezésű jelentéséből volt róla tudomásunk: a *Theatrum* a levelet teljes terjedelmében, egyes szám harmadik személybe átírva közli.⁴⁹ Végül egy belpolitikai levélváltást említenék, a fejedelem és a nádor között 1708-ból az országgyűlés összehívásáról, melynek a *Theatrum* a tartalmát foglalja össze.⁵⁰

A diplomáciai iratok közé sorolhatók a követi utasítások és a diplomáciai megbízólevelek. Az első ilyen forrás a Longueval kapitánynak⁵¹ szóló 14 pontos utasítás, amit a *Theatrum* közvetett módon említ, a Rákóczi Ferencet elmarasztaló, nyomtatásban is megjelentetett ítélet leírásakor, illetve az abban felsoroltakra hivatkozva.⁵² Ennél sokkal konkrétan, szó szerint közölt forrás Anna angol királynő 1706. augusztus 18-án keltezett utasítása, melyben Georges Stepneyt bécsi követi megbízásából visszahívja.⁵³ A királynő

⁴⁵ *Theatrum* 1710. 70. o.

⁴⁶ *Theatrum* 1711. 539. o.

⁴⁷ *Theatrum* 1703. 163. o. – Rákóczi Ferenc XIV. Lajosnak szóló levelét 1701. november 1-jén írta, melyben a francia uralkodó politikai támogatását kéri. A levél továbbítását – egy másik, Barbezieux-nak (Le Tellier, Louis François Marie, marquis de Barbezieux, 1668–1701, 1691-től francia hadügyi államtitkár) szülővel együtt – a belga származású császári kapitányra, Franz Joseph Longuevalra bízta, aki átadta azokat Bécsnek. Ezek a levelek teremtik meg a jogalapot letartóztatására. A levél egy általános megfogalmazást tartalmazott Magyarország politikai elnyomásáról. A levelet magyar fordításban közli *Lukinich Imre*: II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története és okirattára. I. k. (Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferenc levéltára. Bel- és külföldi irattárakból bővítve. Első osztály: had- és belügy. XI. k.) Budapest, 1935. 203–204. o. és A Rákóczi-szabadságharc, 2004. 27–28. o. Elemzése, keletkezésének körülményei: *Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 31–35. o.

⁴⁸ *Theatrum* 1704. 66–37. o. (Az 1704. június 20-án kelt, levélre adott választ közli: *Miller I. F.*: Epistolae archiepiscoporum Georgii Strigoniensis et Pauli Colocensis e comitibus Szécsényi ad pontifices, imperatores, reges... II. k. Pestini, 1807. 23–27. o. és beszámol róla *Simonyi Ernő*: Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára. I–III. k. (Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferenc levéltára. II. Osztály: Diplomácia.) (A továbbiakban: *Simonyi I–III. k.*) I. k. Pest, 1871. 324–326. o.) – *Theatrum* 1705. 57. o. A felhívást kiadta: Feldzug 1705. 533–534. o. – *Theatrum* 1705. 60–61. o.

⁴⁹ *Theatrum* 1707. 70. o. A levél minden részletre kiterjedő tartalmi kivonatát közli a *Theatrum*, de téves dátummal. (Illetve előfordulhat, hogy annak nemcsak egyetlen, a holland rendekhez elküldött változata volt, hanem egy 26-ára dátumozott nyomtatott változata is, melynek alapján forrásunk közli annak tartalmát. Két nappal korábban ugyanis Stepney angol követ már birtokában volt a levélnek. Vö.: *Simonyi* III. k. 171–173. o. A másik lehetőség, hogy Rákóczi levele a régi idősámítás szerint kelt július 28-án. A levél dátumozásának problémájára már *Simonyi Ernő* is fölfigyelt: *Simonyi* III. k. 175. o.)

⁵⁰ *Theatrum* 1708. 45. o. – Esterházy Pál nádor az 1708. évi országgyűlésre meghívta II. Rákóczi Ferencet is. Rákóczi megkérdőjelezte a meghívóra küldött válaszlevelében, hogy az összehívott gyűlés országgyűlésnek nevezhető-e az egybegyűltek csekély száma miatt, ugyanakkor a fennhatósága alá tartozó vármegyék főemeseinek nem tiltotta meg a részvételt. *Köpeczi – R. Várkonyi* 2004. 397–398. o.

⁵¹ François Joseph de (†1719) belga származású császári kapitány.

⁵² *Theatrum* 1703. 163. o.

⁵³ *Theatrum* 1706. 203. o. Az eredetileg latin nyelvű levél másolatát közli: *Simonyi* III. k. 210–211. o.

1705. június 14-én kelt másik utasítása pedig Sunderland grófnak,⁵⁴ Anglia másik Bécsbe akkreditált követének szól, a magyarokkal folyó béketárgyalásokra vonatkozóan.⁵⁵

A diplomácia forrásai után térünk rá az általános politikai kérdésekre, a Habsburgok propagandájára és konkrét politikai lépéseire, reakciójára a szabadságharc éveiben. A császári politika és propaganda legfontosabb csatornája a közvélemény felé a császári levelek és nyílt levelek, nyilatkozatok, pátensek közzététele volt nyomtatott formában, latinul és többnyire német fordításban, lehetőleg minél szélesebb körben.

A sort kezdjük I. Lipót (1640–1705) császár levelével, melyet Széchényi Pál kalocsai érseknek írt 1704. június 20-án, s amit a szakirodalom eddig csak kivonatolva ismert, a *Theatrum* viszont a záradékot kivéve teljes terjedelmében közli. Ez a levél ugyanakkor egy 1704. július 8-ig tartó levélváltás-sorozat egyik darabja, melyre forrásunk ugyancsak utal, majd a további levélváltást is nyomon követi.⁵⁶ A császári nyilatkozatok közé tartozik I. József (1678–1711) császár nyílt levele, amit 1706. január 22-én tettek közzé az udvarban a béketárgyalások aktuális állásáról, illetve a tárgyalásokhoz kapcsolódóan a császár álláspontjáról a hatalomgyakorlás további módját illetően.⁵⁷ Egy másik császári nyilatkozat az 1706. évi nagyszombati béketárgyalások megghiúsulására reagáló császári propaganda terméke, mint ahogyan az 1707. április 12-én kiadott, a *Theatrum*ban közölt pátens is az ónodi országgyűlés összehívásának hírére.⁵⁸ De egyértelműen propagandanyilatkozat az a császári rezolúció is, amely az 1708. évi országgyűlés befejezése előtt, annak eredménytelensége okán született meg, s melyet eddigi ismereteink szerint az 1708. évi országgyűlésről szóló irodalom nem ismert.⁵⁹

A krónika a magyarországi szabadságharc idejéből két amnesztia rendeletet idéz. Az 1703. október 18-án közzétett, melyben I. Lipót császár amnesztiát ígért azoknak, akik hat hét alatt hűségére (vissza)térnek.⁶⁰ A másik az 1709. július 14-én kelt, Innsbruckban kiadott amnesztia rendelet, amit forrásunk maradéktalanul ad közre.⁶¹

A *Theatrum Europaeum* nemcsak a császári udvar politikai reagálását dokumentálja, hanem a felkelők követeléseit is. Idézi kiáltványait, nyilatkozataikat, körleveleiket, pátenseiket, országgyűlési követeléseiket, felirataikat. 1703-ban Rákóczi Ferenc a *Theatrum* tanúsága szerint a császár csatlakozást tiltó pátensére egy sor felhívást adott közre, melyben kifejtette álláspontját, s melynek legfontosabb darabját, a július 18-iki

⁵⁴ Spencer, Charles, Earl of Sunderland (1675–1722) angol államférfi, diplomata, 1705-től Anglia rendkívüli bécsi nagykövete.

⁵⁵ *Theatrum* 1705. 66–67. o.

⁵⁶ *Theatrum* 1704. 64–65. o. Az 1704. június 20-án kelt, I. Lipót által Széchényi Pál kalocsai érseknek küldött dokumentumot az irodalom eddig csak kivonatolva, illetve rövidített változatban, áttételesen ismerte. Vö.: *Katona István: A kalocsai érseki egyház története. II. k. Ford.: Takács József*, a fordítást szakmailag ellenőrizte és sajtó alá rendezte, valamint a kiegészítő jegyzeteket írta *Tóth Gergely*. Szerk. *Romsics Imre – Thoroczkay Gábor*. Kalocsa, 2003. 108–109. o.

⁵⁷ *Theatrum* 1706. 63. o. I. József nyílt levelét január 22-én tette közzé. Lásd: *Köpeczi – R. Várkonyi* 2004. 290. o. (A nyilatkozat lényege egyébként, amit a *Theatrum* végül nem idéz: a császár az 1687-es országgyűlés végzéseit ragaszkodik; az ország törvényeit be fogja tartani.)

⁵⁸ *Theatrum* 1706. 76. o. és *Theatrum* 1707. 71. o. Az 1707. február 13-án, a császár által kibocsátott német nyelvű nyilatkozat egyik példánya: ÖStA KA Hofkriegsrat (a továbbiakban: HKR), (95. doboz.) 1707. Febr. №. 471. Expedit.

⁵⁹ *Theatrum* 1709. 100–101. o. Az ismertetett császári rezolúció valószínűleg egy, az országgyűlés befejezése előtt kiadott propaganda nyilatkozat, amit a szakirodalom egyelőre nem ismer és az 1708–10. évi országgyűlésről fennmaradt források és irodalom sem említik. (A továbbiakban alaposabb feltárást igényel: amennyiben előkerül egy eredeti példány; különös tekintettel például a 9. pontra, ahol a spanyol király mint a magyar trón várományosa szerepel 1709-ben.)

⁶⁰ *Theatrum* 1703. 167. o.

⁶¹ *Theatrum* 1709. 101–103. o. Az eredeti, latin nyelvű oklevél lelőhelye: ÖStA AFA 14. July 1709. (291. doboz. Rote Nr. 5. Fasc. 4. foliószám nélkül.)

naményi pátenst idézi is.⁶² Részletesen citál a *Theatrum* egy, a szakirodalomban eddig nem ismert proklamációt is, amely a felkelők követeléseit tartalmazza a vallásügyi kérdéseket illetően 1704-ből⁶³ – ennek feltárása további kutatást igényel. A császárpárti magyarországi, illetve erdélyi politikai nyilatkozatok közül a *Theatrum* az erdélyi nemesek 1705. augusztusi nagyszebeni (csonka) országgyűlésén elfogadott nyilatkozat szövegét közli teljes egészében.⁶⁴ De olvashatjuk ugyanebből az évből a május 18-án kelt nádori felirat teljes szövegét is, amely a magyarországi rendeket a fegyver letételére szólította fel.⁶⁵ Az országgyűlési követelésekre példának végül az 1708-as pozsonyi gyűléseken elhangzottak idézhetőek, amit a forrás pontról pontra idéz, valamint a sérelmi pontok.⁶⁶

Ki kell térnünk a vallásügyi kérdéseket tárgyaló, dokumentáló forrásokra is. Példának hozható fel a pfalzi választófejedelem⁶⁷ és a kalocsai érsek levélváltása 1704-ből, ami tudomásunk szerint eddig feltáratlan forrása a szabadságharc történetének; 1705-ből az angol püspök magyaroknak írt terjedelmes levele, amit a krónika teljes terjedelmében ad közre, s amely szintén ismeretlen volt eddig, ellentétben a IX. Kelemen (Giovanni Francesco Albani, 1649–1721) által írt 1709. évi pápai brévével, melyet a *Theatrum* hasonlóképp idéz.⁶⁸ A vallásügyi problémák és tárgyalások 1706–1707 között teljesedtek ki, melynek fontos dokumentuma a *Theatrum Europaeum*ban is közreadott hat vármegye felirata a magyarországi jezsuita rendtartomány védelmében, valamint a jezsuita-kérdés megoldási javaslatként a szakirodalomban *Responsio* néven említett fejedelmi állásfoglalás.⁶⁹

⁶² *Theatrum* 1703. 165. o. Kiadása: *Balogh István*: II. Rákóczi Ferenc Szabolcs és Szatmár vármegyékben (1703. július–október). Nyíregyháza, 2003.² 53. o. és ennek alapján: A Rákóczi-szabadságharc, 43–44. o.

⁶³ *Theatrum* 1704. 61. o.

⁶⁴ *Theatrum* 1705. 60. o. – A császárpárti erdélyi nemesek (csonka) országgyűlése Nagyszebenben 1705. augusztus 2-án a gyulafehérvári országgyűlés határozatait törvénytelennek nyilvánította. A határozatot ismereti: *Dr. Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc. (1676–1735). (A Magyar Tud. Akadémia segítségével kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerk. *Dr. Dézsi Lajos*.) I. k. Budapest, 1910. 458. o.

⁶⁵ *Theatrum* 1705. 52–53. o. (Esterházy nádor körlevelének dátumát a szakirodalom eddig 1705. május 15-re tette. Vö.: II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Ford.: *Vas István*. A tanulmányt, és a jegyzeteket írta: *Köpeczi Béla*. (Archivum Rákócziánium. III. osztály: írók. II. Rákóczi Ferenc művei I.) Budapest, 1978. 493. o. és említi: *Simonyi* II. 81., 83. o. A körlevél dátuma minden bizonnyal téves, hiszen a nádor titkára, Jeszenszky, aki a körlevelet a főispánokhoz eljuttatta, május 17-én már Bécsben volt. Lásd: *Simonyi* II. 337–338. o.)

⁶⁶ *Theatrum* 1708. 44. o. és 48. o. – József császár az esztergomi érseket bírta meg, hogy a császárhű főnemesekkel egyeztessen a majdan összehívandó pozsonyi országgyűlésen megtárgyalandó kérdéseket illetően. Az érsek az 1707. november 26-i tanácskozáson elhangzottak alapján egy hétpontos előterjesztést készített. Lásd: *Zsilinszky Mihály*: Az 1708-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. Budapest, 1888. 23. o. – A *Theatrum* a továbbiakban ezeket foglalja össze. A pontok részletes ismertetése: uo. 24–26. o. (Ezek jelentették az 1708. évi pozsonyi országgyűlés kiindulási pontjait.)

⁶⁷ Johann Wilhelm Joseph Janaz von der Pfalz (1685–1716) 1690-től pfalzi választófejedelem, az 1704. évi tárgyalásokon a Habsburg udvar álláspontjának tolmácsolója.

⁶⁸ *Theatrum* 1704. 66. o.; *Theatrum* 1705. 52. o.; *Theatrum* 1709. 104–105. o. Az augusztus 17-i brévé teljes szövegének magyar nyelvű közlése: *Köpeczi Béla*: A Vatikán és a Rákóczi-szabadságharc. In: *Köpeczi Béla*: Rákóczi útjain. Tanulmányok. (Kisebbségkutatás könyvek, sorozatszerk. *Cholnoky Győző*.) Budapest, 2004. 52–54. o. (XI. Kelemen pápa ebben egyértelműen elítélte a magyarországi szabadságharcot. A dokumentum kiadásának előzményeiről lásd: uo. 46–47. o.)

⁶⁹ *Theatrum* 1706. 75. o. – A hat vármegye felirata: a jezsuita rend védelmére kelt 1705 őszén hat északnyugati vármegye: Pozsony, Nyitra, Trencsén, Turóc, Liptó és Árva. 1705. október 30-án együttes felterjesztésben fordultak a fejedelemhez, melyben a jezsuiták ellen tett intézkedések visszavonását kérték. A *Theatrum* a felterjesztés szövegét közli német fordításban. Lásd: Ráday Pál iratai I. k. 1703–1706. S. a. r.: *Benda Kálmán*, *Esze Tamás*, *Maksay Ferenc*, *Pap László*. Budapest, 1955. (A továbbiakban: Ráday Pál iratai I. k.) 710. o. A fejedelem 1706. október közepi válasza a fölterjesztésre: uo. 705–726. o.; valamint *Theatrum* 1707. 75. o.: a beadványra adott választ közli kivonatban: „Responsio Francisci Rákóczy anno 1706 ad supplicationem sex comitatuum protestantium contra relegationem patrum Societatis Jesu”. Teljes terjedelmében kiadta: Ráday Pál iratai I. k. 711–726. o.

A Rákóczi-szabadságharc fegyverszüneti és béketárgyalásait is többféle műfajú forrás dokumentálja. Az 1706. évi fegyverszüneti- és béketárgyalások hangsúlyosan szerepelnek a krónikában. Olyannyira, hogy a Pozsonyban, 1706. májusban kelt cikkelyeket, illetve császári álláspontot teljes terjedelmében idézi, a 11-én kelt záradékkal együtt. Ugyanakkor a fegyverszünet felbomlása és ennek következtében a béketárgyalások megszakadása miatt a felkelőknek nem volt már alkalmuk arra, hogy a javaslatokra adott, fentebb idézett válaszra viszontreagáljanak, ezért viszontválaszukat saját követeléseikkel és a császári válaszokkal együtt egy 23 pontos latin nyelvű nyilatkozatban adták közre, amit forrásunk pontról pontra, hosszasan idéz.⁷⁰ A másik, immáron végleges békeokmány pedig, amit a krónika közread 1711-ből: a szatmári békepontok, a hűségeskü szövegével együtt, az egyik korabeli nyomtatott változat közlésével.⁷¹

A fentieket összegezve megállapítható, hogy a *Theatrum Europaeum* Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó leírásai nagyon gazdag, sokrétű forrásbázis felhasználásával születtek meg. Ezek között nem egy olyan dokumentum is található, melyről honi történetírásunk nem tudott, vagy csak közvetett módon értesült, s vannak olyan dokumentumok is, melyek kiestek a történeti köztudatból.

FÜGGELÉK

A kötetek, a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó szemelvények és hozzáférhetőségük

Theatrum 1703.

Theatrum Europaeum, oder außführliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger. Theatri Europaei Sechszehender Theil, Oder Außführlich fortgeführte Friedens- und Kriegs-Beschreibung, Und was mehr Von denck- und merckwürdigsten Geschichten in Europa ... zu Wasser und Lande, vom 1701ten Jahr, biß Ausgangs 1703ten vorgegangen... Franckfurt am Mayn, 1717. Durch Carl Gustav. Merians seel. Erben.

⁷⁰ Theatrum 1706. 66–73. o. A császári álláspontot a Theatrum a latin–magyar nyelvű, nyomtatásban megjelent dokumentum német fordításában közli, melynek egyik példánya megtalálható: ÖStA KA HKR 1706 May 13. №. 13. Expedit. (92. doboz.) Fol. 1–3v. (A fegyvernynyugvási feltételeket a császári biztosok május 3-án adták át a nagyszombati magyar tárgyalódelegációnak, s megküldték azt a Semptén tartózkodó Bercesényinek és a Nyitrán lévő fejedelemelek. Lásd: *Simonyi* III. k. 3–6. o.)

A magyar küldöttség választát a mediátorok, Stepney és Rechteren 6-án küldték el Wratistaw kancellárnak. *Simonyi* III. k. 8–10. o.) A fegyverszünet felbomlása és a nagyszombati béketárgyalások megszakadása miatt a felkelőknek nem volt alkalmuk arra, hogy a békejavaslatra írt válasszal szemben hivatalosan állást foglaljanak. Ezért válaszukat nyomtatásban jelentették meg 1706-ban, a magyar békekövetelésekkel és a császári válaszpontokkal együtt. A 23 pontos dokumentum ennek a latin nyelvű szövegnek (kiadása: *Szabó Károly*: Régi Magyar Könyvtár. 2. k. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Budapest, 1885. 2280. sz.) az összefoglalása, a Theatrum mindezt a továbbiakban ennek a dokumentumnak, a bécsi egyetemi nyomda kiadásában megjelentetett latin nyelvű változatának német fordítása alapján, azt összefoglalóan közli. Egyik példánya megtalálható: ÖStA KA HKR 1706 July. №. 141. Expedit Beilage Faszikel, №. 198. (95. doboz, főlíószám nélkül.) – A szövetkezett rendek választát a latin alapján és ennek magyar fordítását lásd: Ráday Pál iratai I. k. 635–673. o. (Az egyes fegyverszüneti pontok elfogadásáról lásd: *Simonyi* III. k. 19–23. o.) Végül, a 23 pontos választ összefoglalóan ismerteti: *Brenner Domokos*: Egy lengyel királyi tanácsos levele egy birodalmi nemesúrhoz a magyarországi ügyekről (Részletek). In: A Rákóczi-szabadságharc, 254–256. o.

⁷¹ Theatrum 1711. 540–543. o. – A szatmári békeegyezményt közli: *Lukinich Imre*: A szatmári béke története és okirattára. (Magyarország újabbkori történetének forrásai.) Budapest, 1925. 337–345. o. (Szerinte a Theatrum az általa közölt latin változat német fordítása.) A békepontok egyik változatát kiadta újabban: A Rákóczi-szabadságharc, 272–277. o. A békeokmány egykorú nyomtatott példányaikat ismerteti *Bánkúti Imre*: A szatmári béke. (Sorsdöntő történelmi napok 6. Szerk. *Szakály Ferenc*.) Budapest, 1981. 158. o. A békeokmány hasonlóan kiadása *Mészáros Kálmán* bevezető tanulmányával: 1711: Kiegyezés és újragezds. (A Jós András Múzeum Kiadványai, 69.) Nyíregyháza, 2011.

Kayszerliche Hof- und Erblands-Geschichte, 163–170. o.

Universitätsbibliothek Augsburg, Sign. 02/IV.13.2.26-16.

Digitale Sammlungen: URN: urn:nbn:de:bvb:384-uba000251-0; http://bvbm1.bib-bvb.de/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=298583.xml&dvs=1334817707142~317&locale=hu&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DFG=DFG&DELIVERY_RULE_ID=21

Theatrum 1704.

Theatrum Europaeum, oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger. Theatri Europaei Siebenzehender Theil Oder Außföhrlich fortgeföhrte Friedens- und Kriegs-Beschreibung ... vom 1704ten Jahr, biß Ausgangs 1706ten... Carl Gustav, Merians seel. Erben; Franckfurt am Mayn; Anton Heinscheit; 1718.

Kayszerliche Hof- und Erblands-Geschichte, 60–70. o. és 74–75. o.

Universitätsbibliothek Augsburg, Sign. 02/IV.13.2.26-17.

Digitale Sammlungen: URN: urn:nbn:de:bvb:384-uba000252-5; http://bvbm1.bib-bvb.de/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=303870.xml&dvs=1334821261961~222&locale=hu&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DFG=DFG&DELIVERY_RULE_ID=21&usePid1=true&usePid2=true

Theatrum 1705.

Theatrum Europaeum, oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger. Theatri Europaei Siebenzehender Theil Oder Außföhrlich fortgeföhrte Friedens- und Kriegs-Beschreibung ... vom 1704ten Jahr, biß Ausgangs 1706ten... Carl Gustav, Merians seel. Erben; Franckfurt am Mayn; Anton Heinscheit; 1718.

Kayszerliche Hof- und Erblands-Geschichte, 50–67. o.

Universitätsbibliothek Augsburg, Sign. 02/IV.13.2.26-17.

Digitale Sammlungen: URN: urn:nbn:de:bvb:384-uba000252-5; http://bvbm1.bib-bvb.de/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=303870.xml&dvs=1334821261961~222&locale=hu&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DFG=DFG&DELIVERY_RULE_ID=21&usePid1=true&usePid2=true

Theatrum 1706.

Theatrum Europaeum, oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger. Theatri Europaei Siebenzehender Theil Oder Außföhrlich fortgeföhrte Friedens- und Kriegs-Beschreibung ... vom 1704ten Jahr, biß Ausgangs 1706ten... Carl Gustav, Merians seel. Erben; Franckfurt am Mayn; Anton Heinscheit; 1718.

Kayszerliche Hof- und Erblands-Geschichte, 59–78. o. és Engell- Schott- und Irländische Geschichte, 203. o.

Universitätsbibliothek Augsburg, Sign. 02/IV.13.2.26-17.

Digitale Sammlungen: URN: urn:nbn:de:bvb:384-uba000252-5; http://bvbm1.bib-bvb.de/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=303870.xml&dvs=1334821261961~222&locale=hu&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DFG=DFG&DELIVERY_RULE_ID=21&usePid1=true&usePid2=true

Theatrum 1707.

Theatrum Europaeum, oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger. Sechtzehender Theil Oder Außföhrlich fortgeföhrte Friedens- und Kriegs-Beschreibung ... vom 1707ten Jahr, biß Ausgang des 1709ten... Carl Gustav, Merians seel. Erben; Franckfurt am Mayn; Anton Heinscheit; 1720.

Kayszerliche Hof- und Erblands-Geschichte, 69–77. o.

Universitätsbibliothek Augsburg, Sign. 02/IV.13.2.26-18.

Digitale Sammlungen: URN: urn:nbn:de:bvb:384-uba000253-1; http://bvbm1.bib-bvb.de/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=307399.xml&dvs=1334821184115~740&locale=hu&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DFG=DFG&DELIVERY_RULE_ID=21

Theatrum 1708.

Theatrum Europaeum, oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger. Sechtzehender Theil Oder Außföhrlich fortgeföhrte Friedens- und Kriegs-Beschreibung ... vom 1707en Jahr, biß Ausgang des 1709ten... Carl Gustav, Merians seel. Erben; Franckfurt am Mayn; Anton Heinscheit; 1720.

Kaysrerliche Hof- und Erblands-Geschichte, 43–49. o.

Universitätsbibliothek Augsburg, Sign. 02/IV.13.2.26-18.

Digitale Sammlungen: URN: urn:nbn:de:bvb:384-uba000253-1; http://bvbm1.bib-bvb.de/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=307399.xml&dvs=1334821184115~740&locale=hu&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DFG=DFG&DELIVERY_RULE_ID=21

Theatrum 1709.

Theatrum Europaeum, oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger. Sechtzehender Theil Oder Außföhrlich fortgeföhrte Friedens- und Kriegs-Beschreibung ... vom 1707en Jahr, biß Ausgang des 1709ten... Carl Gustav, Merians seel. Erben; Franckfurt am Mayn; Anton Heinscheit; 1720.

Kaysrerliche Hof- und Erblands-Geschichte, 99–105. o.

Universitätsbibliothek Augsburg, Sign. 02/IV.13.2.26-18.

Digitale Sammlungen: URN: urn:nbn:de:bvb:384-uba000253-1; http://bvbm1.bib-bvb.de/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=307399.xml&dvs=1334821184115~740&locale=hu&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DFG=DFG&DELIVERY_RULE_ID=21

Theatrum 1710.

Theatrum Europaeum, oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger. Neunzehender Theil oder außföhrlich fortgeföhrte Friedens- und Kriegs-Beschreibung ... vom 1710ten Jahr, biß zu Ausgang des 1712ten vorgegangen... Frankfurt am Main; Merians Erben; 1723.

Kaysrerliche Hof- und Erb-Lands-Geschichte, 65–80. o.

Universitätsbibliothek Augsburg, Sign. 02/IV.13.2.26-19.

Digitale Sammlungen: URN: urn:nbn:de:bvb:384-uba000254-6; http://bvbm1.bib-bvb.de/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=310784.xml&dvs=1334821351850~940&locale=hu&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DFG=DFG&DELIVERY_RULE_ID=21&usePid1=true&usePid2=true

Theatrum 1711.

Theatrum Europaeum, oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger. Neunzehender Theil oder außföhrlich fortgeföhrte Friedens- und Kriegs-Beschreibung ... vom 1710ten Jahr, biß zu Ausgang des 1712ten vorgegangen... Frankfurt am Main; Merians Erben; 1723.

Kaysrerliche Hof- und Erb-Lands-Geschichte, 539–544. o.

Universitätsbibliothek Augsburg, Sign. 02/IV.13.2.26-19.

Digitale Sammlungen: URN: urn:nbn:de:bvb:384-uba000254-6; http://bvbm1.bib-bvb.de/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=310784.xml&dvs=1334821351850~940&locale=hu&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DFG=DFG&DELIVERY_RULE_ID=21&usePid1=true&usePid2=true

KATALIN MÁRIA KINCSES

THEATRUM EUROPAEUM: EVENTS OF RÁKÓCZI'S
WAR OF INDEPENDENCE
IN THE EUROPEAN CULTURAL SCENE

Summary

The 21-volume publication *Theatrum Europaeum* was published in Frankfurt am Main, Germany, between 1633 and 1738. The publisher wished to present the most important political, diplomacy and military events in Europe, 'in the theatre of Europe', compiling them into one monumental work and adding many drawings as illustrations; spanning from the Peace of Westphalia, a treaty determining the European power structure for about a hundred years, until about the end of the next big re-structuring of the great powers, that is until the end of the consolidation period following the Spanish War of Succession. This extensive work, aimed to speak to a wide strata of people, contained encyclopedic knowledge. It was a richly illustrated publication of political representation, a series born as a result of the changed methods of information collecting and source use of early modern age. As for its genre, it is a consciously and meticulously compiled chronicle, which, in some respects, is more than that.

As for its sources, *Theatrum* is a versatile work. As a consequence, its style, too, is varied and absolutely original. The aim of this paper is to draw the attention of scholars to this publication as a possible historical source for the study of Rákóczi's War of Independence.

The parts in *Theatrum Europaeum* which were written about Rákóczi's Independence War go from year to year in the chapters *Kayserliche Hof- und Erblands-Geschichte*. In the period 1703–1711, these chapters make up a considerable proportion of the work, almost one third of the parts related to the Habsburg Empire in some cases. This is all the more true for the years 1704–1706, when besides and parallel with the events of the Spanish War of Succession the events in Hungary are put in the center. Happenings within and outside the Habsburg Empire are presented and evaluated from the viewpoint of Habsburg politics. Rákóczi's War of Independence is denoted as a rebellion, its participants are called malcontents. By doing so, the book used the notions that were spread by the Imperial propaganda.

The parts about Rákóczi's War of Independence were published between 1717 and 1723: Daniel Schneider, author of the volumes, could look back at the events from a perspective of more than one decade; and half a decade had passed even from the end of the happenings. This distance gave him the possibility to systematically gather his written sources, and to evaluate them from a definitive aspect while looking back on the events in a certain clean way. His observations reflect the views of the consolidation period of Habsburg politics.

There are eighty pages altogether in the books that speak about the Independence War. Readers are given a relatively complex picture of the political, military and diplomacy events in Hungary, not only of the years between the years 1703 and 1711, but also of the antecedents starting with Rákóczi's arrest and sentence in 1701. When taking the whole *Theatrum* into consideration, it can be stated that in the chronicle's hundred-year-long story the War of Independence is the most extensive, most detailed and most emphatic account of all the happenings related to the history of Hungary.

The description and evaluation of the events appearing in *Theatrum* would make up an extensive monography. This paper, instead, defines and presents examples of the publication's sources and source-types. Even the happenings brought here as examples show that the picture contemporaries interested in the course of the Independence War could get was, though not unbiased, articulate, relatively nuanced, and in many respects very detailed when comparing it to the standards of the time.

KATALIN MÁRIA KINCSES

THEATRUM EUROPAEUM : LES ÉVÉNEMENTS
DE LA GUERRE D'INDÉPENDANCE DE RÁKÓCZI SUR LA SCÈNE
CULTURELLE EUROPÉENNE*Résumé*

Le *Theatrum Europaeum* est un ouvrage en 21 volumes qui fut publié entre 1633 et 1738 à Francfort-sur-le-Main en Allemagne. Son éditeur souhaitait présenter les plus importants événements politiques, diplomatiques et militaires dans une œuvre monumentale richement illustrée de gravures. Le « Théâtre européen » couvre la période allant des traités de Westphalie, qui déterminèrent le système politique européen pour près d'un siècle, à la fin de la période de consolidation qui suivait la Guerre de succession d'Espagne qui transforma de nouveau les rapports de pouvoir. Il s'agit d'un ouvrage encyclopédique destiné au plus grand nombre, d'une publication richement illustrée de la représentation politique, d'une collection issue de l'évolution de l'acquisition d'informations et de la connaissance des sources au début de l'âge moderne. Quant à son genre, il est une chronique, rédigée avec beaucoup de soins et minuties, qui dépasse les cadres du genre à certains égards.

Pour ses sources utilisées, le *Theatrum* est un ouvrage complexe et, de ce fait, avec un style varié et particulièrement original. Le but de l'étude est d'attirer l'attention des chercheurs sur cette source historique concernant la guerre d'indépendance de Rákóczi.

Dans le *Theatrum Europaeum*, les textes sur la guerre d'indépendance de Rákóczi se trouvent classés par année dans les chapitres « Kayserliche Hof- und Erblands-Geschichte » (La Cour impériale et L'Histoire des provinces héréditaires). Pour la période entre 1703 et 1711, ces chapitres constituent jusqu'à un tiers des textes relatifs à l'Empire des Habsbourg, en particulier dans les années de 1704 à 1706 où, outre (ou simultanément avec) les événements de la Guerre de succession d'Espagne, ce sont ceux de Hongrie qui sont mis au centre. L'ouvrage présente et apprécie les événements qui se déroulent au sein et en dehors de l'Empire du point de vue de la politique des Habsbourg. Il reprend les termes connus de la propagande impériale en qualifiant la guerre d'indépendance de rébellion et ses partisans de mécontents.

Les textes sur la guerre d'indépendance de Rákóczi furent publiés entre 1717 et 1723, ce qui permit à l'auteur Daniel Schneider d'examiner les événements avec un recul d'une dizaine d'années (ce recul fut de cinq ans par rapport à la fin du mouvement), mais aussi de rassembler systématiquement ses sources et de les apprécier en fonction de l'issue des événements. Sa manière de voir reflète celle de la politique des Habsbourg dans la période de consolidation.

Au total quelque 80 pages parlent de la guerre d'indépendance dans les volumes du *Theatrum*. Elles permettent d'avoir une vue presque globale des événements politiques, militaires et diplomatiques de Hongrie dans les années de 1703 à 1711, mais aussi depuis 1701, année de l'arrestation et de la condamnation de Rákóczi. Considérant l'ensemble du *Theatrum* traitant une période de près d'un siècle, on peut constater que c'est cette guerre d'indépendance qui est présentée le plus longuement et avec le plus de détails parmi les événements liés à l'histoire de la Hongrie.

KATALIN MÁRIA KINCSES

THEATRUM EUROPAEUM: DIE EREIGNISSE
DES FREIHEITSKAMPFES VON RÁKÓCZI AUF DEM EUROPÄISCHEN
KULTURSCHAUPLATZ

Resümee

Die Publikation *Theatrum Europaeum* erschien in insgesamt 21 Bänden zwischen 1633 und 1738 in Frankfurt am Main. Der Herausgeber wollte die wichtigsten politischen, diplomatischen und Militärereignisse in Europa in einem monumentalen Band vorstellen, reich illustriert mit Stichen; die Ereignisse auf der „Bühne Europas“ vom Westfälischen Frieden, der die Machtstruktur Europas für etwa ein halbes Jahrhundert prägte ungefähr bis zum Abschluss der nächsten großen Machtumstrukturierung, dem Ende der Konsolidierungsphase im Anschluss an den Spanischen Erbfolgekrieg. Es handelt sich um ein riesiges, enzyklopädisches Wissensmaterial beinhaltendes Werk, das nunmehr die breite Bevölkerung ansprechen möchte, eine reich illustrierte Publikation der politischen Repräsentation, eine Buchreihe, die als Ergebnis der veränderten Informationsgewinnung und Quellenkenntnis der frühen Neuzeit zustande kam. Hinsichtlich ihrer Gattung handelt es sich um eine bewusst und detailliert redigierte Chronik, die in manchen Bezügen sogar darüber hinausweist.

Bezüglich der verwendeten Quellen ist das *Theatrum* ein vielschichtiges Werk, folglich ist auch sein Stil vielfältig und äußerst originell. Ziel der Studie ist es, den Blick der Forschung in Bezug auf den Freiheitskampf von Rákóczi auf die Publikation als mögliche historische Quellenpublikation zu lenken.

Im *Theatrum Europaeum* finden sich die Abschnitte über den Freiheitskampf von Rákóczi Jahr für Jahr in den Kapiteln mit dem Titel *Kayserliche Hof- und Erblands-Geschichte*. In der Zeit zwischen 1703 und 1711 machen diese Kapitel einen bedeutenden Teil des Werkes aus, in mehreren Fällen etwa ein Drittel der sich auf das Habsburgerreich beziehenden kompletten Abschnitte – insbesondere in den Jahren 1704–1706, als neben den Ereignissen auf den Kriegsschauplätzen des Spanischen Erbfolgekrieges bzw. parallel zu diesen die Geschehnisse in Ungarn im Mittelpunkt stehen. Das Werk stellt die Ereignisse im Reich und außerhalb des Reiches aus dem Blickwinkel der Politik der Habsburger vor und bewertet diese aus diesem Aspekt. Der Freiheitskampf wird als Rebellion bewertet, die Beteiligten werden *Malcontenten* genannt, womit derjenige Begriff verwendet wird, der infolge der kaiserlichen Propaganda Verbreitung gefunden hatte.

Die Abschnitte über den Freiheitskampf von Rákóczi erschienen zwischen 1717 und 1723: Die Ereignisse wurden vom Verfasser der Bände, Daniel Schneider, aus einer Perspektive von mehr als einem Jahrzehnt dargestellt, aber auch nach dem Abschluss der Bewegung war bereits etwa ein halbes Jahrzehnt vergangen. Dies bot dem Verfasser die Möglichkeit, die Quellenpublikationen systematisch zu sammeln, aus dem Aspekt der Beendetheit und Abgeschlossenheit zu bewerten und in Bezug auf die Ergebnisse eine Art abgeklärte Sichtweise herauszubilden. Die Anschauungsweise spiegelt die Sicht der Konsolidierungsphase der Politik der Habsburger wider.

In den Bänden handeln insgesamt etwa 80 Seiten vom Freiheitskampf. Über die politischen, militärischen und diplomatischen Ereignisse bietet sich ein nahezu vollständiges Bild, nicht nur aus den Jahren zwischen 1703 und 1711, sondern bereits ab dem Jahre 1701, der Festnahme und Verurteilung Rákóczis. Wenn wir das *Theatrum* als Gesamtheit betrachten, können wir feststellen, dass es sich beim Freiheitskampf um diejenige Ereignisreihe in der Geschichte Ungarns handelt, der – in der etwa ein Jahrhundert umfassenden Geschichtsdarstellung – in der Chronik der größte Raum, die detaillierteste und am meisten akzentuierte Darstellung zukommt.

Die Beschreibung und Bewertung derjenigen Geschehnisse, über die das *Theatrum* berichtet, würden eine umfangreiche Monografie ausmachen. Stattdessen bestimmt die Studie die Quellenpublikationen und Quellenarten der Publikation und führt Beispiele für diese an. Schon die zur Illustration genannten Ereignisse zeigen, dass der Interessent der Zeit über die Ereignisse des Freiheitskampfes wenn auch nicht ein unbefangenes, aber auf dem Niveau der gegebenen Zeit ein gegliedertes, ziemlich nuanciertes und in vielerlei Hinsicht äußerst detailliertes Bild erhalten konnte.

КАТАЛИН МАРИЯ КИНЧЕШ

THEATRUM EUROPAEUM: СОБЫТИЯ
ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ ПОДРУКОВОДСТВОМ РАКОЦИ НА
КУЛЬТУРНОЙ АРЕНЕ ЕВРОПЫ*Резюме*

Издание *Theatrum Europaeum*, состоящее из 21 тома, вышло в свет в германском Майна-Франкфурте в период между 1633 и 1738 годов. Издатель намеревался показать наиболее важные политические, дипломатические и военные события происходившие в Европе, объединив их в монументальном сборнике с богатыми иллюстрациями, начиная в основном с заключения мира в Вестфалии, определившего почти на столетие европейскую державную структуру, до завершения следующего державного передела, до окончания последующего консолидационного периода после испанской войны, развязанной за овладение наследством. Это колоссальное серийное издание, ставившее целью дойти до широких народных масс, содержало огромный, богато иллюстрированный энциклопедический материал, отвечавший изменившимся целям приобретения знаний и знакомства с источниками. С точки зрения жанра это сознательно, тщательно отредактированная хроника, в определенном смысле превосходившая поставленные цели.

В смысле использованных источников *Theatrum* представляет собой многоплановую работу, вследствие чего и стиль её является многокрасочным и чрезвычайно оригинальным. Цель этой работы – направить на нее внимание исследователя по вопросам освободительной борьбы под руководством Ракоци как на возможный исторический источник.

В труде *Theatrum Europaeum* информация об освободительной борьбе Ракоци, двигаясь от года к году, может быть найдена в главах раздела *Kaiserliche Hof- und Erblands-Geschichte* (История кайзеровского двора и наследственных провинций). Эти главы составляют значительную долю публикаций, касающихся периода между 1703 и 1711 годами, иногда занимают почти треть полного текста, касающегося империи Габсбургов, особенно в 1704–1706 годах, когда наряду с событиями, происходившими на театрах военных действий за испанское наследство, и параллельно с ними в центре внимания стоят венгерские события. Эта работа заставляет видеть и оценивать происходившее в империи и за ее пределами с точки зрения политики Габсбургов. Освободительную борьбу квалифицируют как мятеж, а ее участников называют недовольными (*Malcontenten*), заимствуя риторику, распространившуюся в результате кайзеровской пропаганды.

Разделы, посвященные освободительной борьбе под руководством Ракоци были опубликованы в период между 1717 и 1723 годами: автор этих томов Даниэль Шнейдер мог обозревать события из более чем десятилетней перспективы, да и после завершения событий спустя более половины десятка лет. Это дало ему возможность систематически собирать источники, оценивать их с точки зрения их завершения, окончания и сформировать своего рода корректную точку зрения на эти события. Эта точка зрения отражает консолидационные взгляды политики Габсбургов.

В этих томах в целом примерно 80 страниц текста занимают событиями освободительной борьбы Ракоци. Развертывается относительно полная картина о политических, военных и дипломатических событиях в Венгрии не только периода между 1703 и 1711 годами, но предварительно и 1701 года, начиная с ареста и осуждения Ракоци. Рассматривая весь *Theatrum Europaeum* в целом, можно констатировать, что освободительная борьба – это ряд событий, связанный с историей Венгрии, фигурирующих на страницах хронки, охватывающей в самом большом объеме, наиболее подробно и выпукло все происшедшее.

Описание и оценка событий, о которых повествует *Theatrum Europaeum*, составили бы объемистую монографию. Вместо этого автор статьи определяет источники работ и типы источников и приводит соответствующие примеры. Даже приводимые в качестве примера события свидетельствуют о том, что современник, интересующийся историей освободительной борьбы, мог получить хотя и не беспристрастную, но весьма расчлененную на уровне данной эпохи, насыщенную нюансами и деталями картину.